

dinbilimleri

Akademik Araştırma Dergisi

ISSN: 1303-9199

MAYIS-AĞUSTOS/ CİLT 12 SAYI 2 / 2012

HADİS RİVAYETİNDE BİRLEŞİK YAPILAR: BİR RİVAYET DÖRT HADİS

Nevzat TARTI*

Özet

Birleşik rivâyetler, Hz. Peygamber'in biri diğerinden bağımsız hadislerinin bir araya getirilip müstakil bir hadis gibi rivâyet edilmesi ile oluşmaktadır. Râvî tasarrufları kapsamında yer alan bu durum, râvîlerin salt nakilci olmadıklarını gösterdiği gibi, metinlerin nakil sürecindeki dinamik yapıyı da ifade etmektedir. Çalışmada, yanında eşi veya mahremi bulunmayan bir kadının yolculuğunu, ramazan ve kurban bayramı günlerinde orucu, sabah namazından sonra güneş doğup yükselineceye, ikinci namazından sonra da güneş batıncaya kadar namaz kılmayı ve Mescid-i Haram, Mescid-i Aksa ile Mescid-i Nebevî dışındaki mescidlere yolculuk yapmayı yasaklayan hadis, birleşik metinler bağlamında tetkik edilmekte ve birleştirmenin hangi râvî tarafından yapıldığı aranmaktadır.

Anahtar Kelimeler: hadis, birleşik, metin, kadının yolculuğu, güneş, bayram, mescid.

The Combined Texts Of Hadith: A Relation And Four Hadiths

Abstract

The texts of combined hadiths was formed with insinuating some different and independent hadiths of Holy Prophet as if they were only one hadith. This shows the dynamism at process of narration of the texts besides a narrator of hadith wasn't only transmitter. At this work a prophetic narration, which forbid the journey of a woman except with her husband or a close relative (dhi-mahram), fasting at religious festivals, prayer after the morning (fajr) prayer till the sunrise and after the midafternoon ('Asr) prayer till the sun sets, preparing for a journey except to three Mosques al-Masjid-al-Haram, the Mosque of Aqsa (Jerusalem) and al-Mosque al-Nabavi, is studied in the context of the combined texts and it is searched by whom the text was combined.

Key Words: hadith, combined, text, journey of woman, sun, religious festival, mosque (masjid)

* Doç. Dr., Yüzüncü Yıl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Hadis Anabilim Dalı, nevtartar-ti@yyu.edu.tr.

Giriş

Daha önceki bir çalışmamızda Hz. Peygamber'in bazı uygulamalarının râvîler ve müelliflerce birleştirilerek rivâyet edildiğini bir örnekle işlemiş ve sözlerinin birleştirilmesini ise başka bir çalışmada ele alacağımızı belirtmiştik. Aynı çalışmanın girişinde, bir hadis metninin birleştirilmiş olup olmadığının, izafi de olsa, aşağıdaki özelliklerden anlaşılabilceğini ifade etmiştik:

1. Hadis metninin biri diğerinden farklı iki ya da daha fazla konuyu bir araya getirmesi.
2. Rivâyetin başı ile sonu arasında konu bütünlüğünün bulunmaması.
3. Farklı zamanlarda gerçekleşmiş olması muhtemel birden fazla olay ve eylemin bir defada gerçekleşmiş gibi anlatılması.
4. Birleştirilmiş izlenimi veren metnin her bir parçasının müstakil rivâyetlerinin de bulunması.¹

8 | db

Hadis kitaplarında burada sayılan kıstaslara uygun pek çok rivâyete rastlamak mümkündür. Örneğin bir hadiste yedi emir ve yedi yasak bir arada zikredilmiştir.² Hz. Peygamber'in bunları aynı anda mı ifade ettiği, yoksa farklı zamanlardaki konuşmalarının râvîler tarafından birleştirilerek mi aktarıldığı? yönünde zihne gelen sorular bu tür hadislerin incelenmesini gerektirmektedir. Toplamda ondört konuyu içeren bu özellikteki bir hadisi makale boyutlarında ele almak zor olacağından, bu çalışmada daha az sayıda konu içeren aşağıdaki hadis üzerinde durulacaktır.

¹ Tartı, Nevzat, "Birleştirilmiş Hadis Metinleri Üzerine Bir Deneme: Borçlunun Cenaze Namazı İle İlgili Rivâyet" *Marife –Bilimsel Birikim-*, yıl: 12, sayı: I, Bahar 2012, 47-64.

² Söz konusu Berâ İbnu Âzib rivâyetinde Hz. Peygamber yedi şeyi emretmiş, yedi şeyi de yasaklamıştır. Hasta ziyaretini, cenazelerin ardından gitmeyi, aksırana 'yerhamükallah' demeyi, yemininden kurtulmak isteyene yardım etmeyi, zulme uğrayana yardım etmeyi, davete icabet etmeyi, selâmı yaymayı emretmiş, altın yüzük takmayı, gümüş kap kullanmayı, ipek yüzlü at minderlerini, ipek elbiseleri, ipekli kumaş türleri ile ince ve kalın ipekli örtüleri kullanmayı yasaklamıştır. Bkz. Müslim, Ebû'l-Huseyin Müslim b. Haccâc el-Kuşeyrî, *Sahîh*, Dâru Taybe, Riyad 1427/2006, Libâs 3. Krş. Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, tahkik: Şuayb el-Arnaud, Müessesetü'r-Risale, 1416-1421/1995-2001, XXX, 463, 598, 601-602; Buhârî, Muhammed b. İsmail, *Sahîh*, İstanbul 1992, Cenâiz 2, Nikâh 71, Eşribe 27, Merdâ 4; Tirmizî, Muhammed b. İshâ, *Sünen*, İstanbul 1992, Edeb 45.

I. Bir Hadis Dört Yasak

Ebû Saîd el-Hudrî tarafından nakledilmiş bir hadiste Hz. Peygamber, yanında eşi veya mahremi bulunmayan bir kadının yolculuğunu, ramazan ve kurban bayramı günlerinde oruç tutmayı, sabah namazından sonra güneş doğup yükselinceye, ikindi namazından sonra da güneş batıncaya kadar namaz kılmayı ve Mescid-i Haram, Mescid-i Aksa ile Mescid-i Nebevî dışındaki mescidlere yolculuk yapmayı yasaklamıştır.³

Örnek olarak işleyeceğimiz bu hadisin birleşik bir metin olduğuna daha önceki bir çalışmada Mustafa Karataş tarafından işaret edilmişti. Birleşik hadisler konusuna kısaca değinen Karataş, bu konunun hadislerin sayılarını artıran râvî kaynaklı sebeplerden birisi olduğuna dikkatleri çekmiş ancak detaylara girmemişti.⁴

Şimdi bu hadisin birleşik olup olmadığını, yukarıda zikredilen ipuçlarından hareketle tetkik etmeye ve eğer birleşikse, bunun nasıl gerçekleştiğinin izini sürmeye başlayabiliriz.

A. Birleştirmenin İpuçları

db | 9

Ünlü hadis şârihi Bedrüddin el-Aynî'nin (ö. 855/1451) de ifade ettiği gibi, yukarıdaki rivâyet dört farklı konuda yasak ihtiva etmektedir: 1 - Kadının mahremsiz yolculuğu, 2 - Bayram günlerinde oruç, 3 - Sabah ve ikindi namazlarından sonra namaz, 4 - Üç mescid dışındakilere yolculuk.⁵

Dolayısıyla dört farklı konuyu içermekte olan bu hadisin durumu, metninin birleştirilmiş olup olmadığını anlamada yardımcı olan ipuçlarından birincisi, yani Hadis metninin biri diğerinden farklı iki ya da daha fazla konuyu bir araya getirmesi ilkesi ile örtüşmektedir.

Bir hadisin birleşik olduğunu anlamanın ikinci yolu, içerdiği konular arasında bir bütünlük olup olmadığına bakmaktır. Söz konusu örnek hadisin içinde yer alan dört yasak arasında bir konu bütünlüğünden söz etmek de mümkün görünmemektedir. Kadının mahremsiz yolculuğu, bayram günlerinde oruç, sabah ve ikindi namazlarından sonra namaz ve üç mescide yolculuk, bağlamları

³ Buhârî, *Sahîh*, es-Salâtü fî Mescidi Mekke 6. Krş. Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XVII, 91, 395, XVIII, 8-9, 60-61, 73, 216; Buhârî, *Sahîh*, es-Salâtü fî Mescidi Mekke 1; Cezâ'u's-Sayd 26, Savm 67; Müslim, *Sahîh*, Hacc 416.

⁴ Karataş, Mustafa. *Hadislerin Sayısı*, Nun Yayıncılık, İstanbul 2008, 109.

⁵ Aynî, Bedrüddin, *Umdetü'l-Kârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrût 1421/2001, VII, 365.

farklı olması gereken konulardır. Bu dört konunun tek ortak yönü yasaklanmış olmalarıdır. Dolayısıyla hadisin muhtevası, birleşik olma konusunda ikinci ipucunu vermektedir.

Hadislerin birleşik olduğunu anlamayı sağlayan üçüncü kriter açısından bakıldığında, bu kriterin daha çok olay ve eylem aktarımı ile ilgili olması nedeniyle örneğimize uygulanamayacağı görülecektir. Çünkü ele aldığımız bu rivâyet fiilî uygulamaları değil, kavli/sözlü ifâdeleri içermektedir.

Öyleyse bir başka ipucu arayarak yola devam etmek gerekmektedir. Yukarıda belirlenen dördüncü kriter, birleştirilmiş izlenimi veren hadisin her bir parçasının müstakil rivâyetlerinin de bulunmasını gerektiriyordu. Şimdi dört yasak içeren örnek hadisin parçalarını bu açıdan incelemeye başlayabiliriz:

1. Kadının Mahremsiz Yolculuğu

Meşhur bir rivâyete göre Hz. Peygamber kadınların yanlarında mahremleri olmaksızın yolculuk yapmalarını yasaklamıştır. Örnek hadisin de birinci konusunu oluşturan bu yasak, hadis kitaplarında, ufak bazı lafız farklarıyla rivâyet edilmiştir. Rivâyetin, tespit edebildiğimiz kadarıyla, dört farklı sahâbî râvîsi bulunmaktadır. Bu sahâbîler, İbn Ömer⁶, Ebû Hureyre⁷, İbn Abbas⁸ ve Ebû Saîd el-Hudrî⁹dir.

2. Bayram Günlerinde Oruç

Hadisin, Hz Peygamber'in Fıtır ve Kurban bayramı günlerinde oruç tutmayı yasakladığını ifade eden ikinci konusu da benzeri lafızlarla müstakil olarak rivâyet edilmiştir. Rivâyet eden sahâbî

⁶ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, tahkik: Muhammed Avvâme, Dâru Kurtuba, Beyrût 1426/2006, VIII, 639; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VIII, 231, 321, X, 384, 385; Buhârî, *Sahîh*, Taksîru's-Salât 4; Müslim, *Sahîh*, Hacc 413, 414; Ebû Dâvûd, *Sünen*, İstanbul 1992, Hacc 2.

⁷ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VIII, 640; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XV, 462; Buhârî, *Sahîh*, Taksîru's-Salât 4; Müslim, *Sahîh*, Hacc 419-422; Ebû Dâvûd, *Sünen*, Hacc 2; Krş. Tirmizî, *Sünen*, Radâ 15.

⁸ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VIII, 639-640; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, V, 288; Buhârî, *Sahîh*, Cezâu's-Sayd 26; Ebû Ya'lâ, Ahmed b. Ali et-Temîmî, *Müsnedü Ebî Ya'lâ el-Mavsîlî*, tahkik: Hüseyin Selim Esed, Dâru'l-Memûn li't-Türâs, Dimaşk-Beyrut 1410/1990, IV, 394.

⁹ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VIII, 638; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XVII, 91, XVIII, 79, 137; Müslim, *Sahîh*, Hacc 417, 418, 423; Ebû Dâvûd, *Sünen*, Hacc 2; Tirmizî, *Sünen*, Radâ 15; Krş. İbn Mâce, *Sünen*, Dâru'l-Ma'rife, Beyrût 1416/1996, Menâsik 7.

râvîleri ise, tespit edebildiğimiz kadarıyla Hz. Ömer¹⁰, Osman, Ali¹¹, Ebû Saîd el-Hudrî¹², İbn Ömer¹³, Aişe¹⁴ ve Ebû Hureyre'dir.¹⁵

3. Sabah ve İkinci Sonrası Namaz

Rivâyete göre Allah Rasûlü (sav) ikindiden sonra, güneş batıncaya kadar ve sabah namazından sonra güneş doğuncaya kadar namaz kılmayı yasaklamıştır. Birleştirilmiş olduğu düşünülen hadisin üçüncü konusu da bu şekilde müstakil olarak rivâyet edilmiştir. Ebû Hureyre¹⁶, Ebû Saîd el-Hudrî¹⁷, Muaz b. Afrâ¹⁸, Aişe¹⁹ ve İbn Ömer²⁰ bu yasağı aktarmış, İbn Abbâs ise, aralarında Ömer b. Hat-tab'ın da bulunduğu birkaç sahâbîden bunu duyduğunu söylemiştir²¹. Seleme b. Ekva' da, Rasûlullâh ile yaptığı yolculuklarda onun ikinci namazından ve sabah namazından sonra namaz kıldığını asla görmediğini anlatmıştır.²²

4. Üç Mescide Yolculuk

Ebû Hureyre rivâyetine göre Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: “üçü dışında başka mescidlere yolculuk yapılmaz: Benim mescidim, Mescid-i Haram ve Mescid-i Aksa.”²³ Bu rivâyet, Ebû Hureyre-

¹⁰ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I, 301; Müslim, *Sahîh*, Sıyam 138; Ebû Dâvûd, *Sünen*, Savm 48; Tirmizî, *Sünen*, Savm 58.

¹¹ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I, 489, 534.

¹² Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XVIII, 325, 404; Müslim, *Sahîh*, Sıyam 141.

¹³ Müslim, *Sahîh*, Sıyam 142.

¹⁴ Müslim, *Sahîh*, Sıyam 143.

¹⁵ Mâlik b. Enes, Ebû Abdillâh, *Muvatta*, tahkik: Muhammed Mustafa el-Azamî, Abudabi, 1425/2004, III, 429, 551; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XVI, 492; Müslim, *Sahîh*, Sıyam 139.

¹⁶ Mâlik b. Enes, *Muvatta*, II, 308-309; İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, V, 110; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XVI, 36; Buhârî, *Sahîh*, Mevâkît 31; Müslim, *Sahîh*, Salâtü'l-Müsâfirîn 285; Nesaî, *Sünen*, İstanbul 1992, Mevâkît 32.

¹⁷ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, V, 108; Abdurrezzâk, *Musannef*, Beyrût 1403, II, 428; Buhârî, *Sahîh*, Mevâkît 31; Nesaî, *Sünen*, Mevâkît 35; Müslim, *Sahîh*, Salâtü'l-Müsâfirîn 288.

¹⁸ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, V, 109; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XXIX, 447, 448; Nesaî, *Sünen*, Mevâkît 11.

¹⁹ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, V, 111.

²⁰ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, V, 114.

²¹ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, V, 114; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I, 281, 428; Müslim, *Sahîh*, Salâtü'l-Müsâfirîn 286; Nesaî, *Sünen*, Mevâkît 32, Tirmizî, *Sünen*, Salât 134.

²² Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XXVII, 64.

²³ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, V, 176, VIII, 722; Abdurrezzak, *Musannef*, VI, 132, Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XII, 116, 191, XIII, 165, XVI, 302; XVIII, 14, XXXIX, 270; Müslim, *Sahîh*, Hacc 511, krş. 512; Buhârî, *Sahîh*, es-Salatü fi Mescidi Mekke 1; Nesaî, *Sünen*, Mesâcid 10; Ebû Dâvûd, *Sünen*, Menâsik 97; İbn Mâce, *Sünen*, İnkâmetü's-Salât 196.

re'nin yanında, Ebû Saîd el-Hudrî²⁴ ve Abdullah b. Amr'dan²⁵ da gelmiştir.

Örnek hadisin her bir parçasının farklı sahâbîler aracılığı ile de nakledilmiş olması ve pek çok hadis kitabında bağımsız rivâyetler olarak yer alması, birleştirmenin dördüncü ipucuna işaret etmektedir.

Öte yandan dört ayrı parçanın her birisinin, hadisin toplu halde rivâyetinden daha çok meşhur olduğunu da hatırlatmak gerekmektedir. Ayrıca içerdiği farklı konuların tamamını aynı anda ele almak zor olacağından, hadisin birleşik hali kullanım açısından pratik de görünmemektedir.

B. Metni Birleştiren Râvî

Birleştirmenin kim tarafından yapıldığını anlayabilmek için öncelikle örnek hadisin rivâyet şemasını ve senedlerini görmek gerekmektedir:

²⁴ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, V, 175, VIII, 721, XVIII, 14, 266; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XXVIII, 166; Tirmizî, *Sünen*, Ebvâbu's-Salât, 243; İbn Mâce, *Sünen*, İkâmetü's-Salât 196.

²⁵ İbn Mâce, *Sünen*, İkâmetü's-Salât 196.

Dörtlü rivâyet, Kütüb-i Tisa' koleksiyonu içinde, Ahmed b. Hanbel'in (ö. 241/855) *Müsned*'inde bazı rivâyet farklarıyla altı, Buhârî'nin (256/870) *Sahih*'inde dört ve Müslim'in (ö. 261/875) *Sahih*'inde bir defa, yine bazı rivâyet farklarıyla, yer almaktadır. Dolayısıyla hadis üç kitapta, tek sahâbî râvîsinden itibaren genişle-yerek toplam onbir sened ile gelmektedir. Ayrıca Kütüb-i Tisa' dı-şındaki bazı eserlerde de takdim tehirlerle yer almaktadır. Örneğin Taberânî (ö. 360/971)²⁶, Humeydî (ö. 219/834)²⁷ ve Ebû Ya'lâ (ö. 307/919)²⁸ bu hadisi yine Kazaa ve Ebû Saîd kanalıyla eserlerine almışlardır.

Ahmed b. Hanbel'in iki, Buhârî'nin dört ve Müslim'in bir senedi Şu'be b. Haccâc'da (ö. 160/776) birleşmiştir. Yani bu yedi sened bir anda tek râvîye düşmektedir. Bu nedenle Şu'be merkezî konumda-dır. Fakat bu rivâyeti onun birleştirmiş olması uzak bir ihtimaldir. Çünkü kendisinin hadisi aldığı Abdumelik b. Umeyr'den (ö. 163/779) aynı hadisi alan başka birisi daha bulunmaktadır. O da yine Ahmed b. Hanbel'in hocası Süfyân b. Uyeyne'dir (ö. 198/813). Bu durumda gözler Şu'be ve Süfyân'ın hocası olan Abdumelik'e çevrilecektir. Ancak incelemeye devam edildiğinde, bu hadisi Abdumelik'in hocası Kazaa'dan almış olan bir başka râvînin daha bu-lunduğu görülecektir. O da yine Ahmed b. Hanbel'in senedinde yer alan Katâde b. Diâme (ö. 117/728) adlı râvîdir. Bu nedenle rivâyeti, Abdumelik ve Katâde'nin aynı şekilde birleştirmiş olması ihtimal dışıdır. Sonra senedde bu ikisinin hocası Kazaa bulunmaktadır. Fakat o da rivâyeti Ebû Saîd'den alma konusunda yalnız görünme-mektedir. Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'inde yer alan senedlerden birisinde aynı rivâyeti Ebû Saîd'den almış olan ikinci bir kişi, Ebû'l-Veddâk Cibr b. Nevf (ö. ??) bulunmaktadır. Fakat Ebû'l-Veddâk'in bulunduğu sened sihat açısından son derece sorunlu görünmekte-dir. Şöyle ki, bu senedde Ahmed b. Hanbel'in hocası olarak yer alan Yahya b. Saîd el-Kattân (ö. 198/814) hadis hâfızı, sika²⁹ ve hadiste emîrül-müminîn³⁰ iken, onun bu hadisi aldığı kişi, Mücâlid b. Saîd

²⁶ Taberânî, Ebu'l-Kâsım Süleyman b. Ahmed, *el-Mu'cemül-Evsat*, Dâru'l-Haremeyn, Kahire 1415/1995, II, 321.

²⁷ Humeydî, Ebu Bekir Abdullah b. ez-Zübeyr, *Müsnedü'l-Humeydî*, tahkik: Hüseyin Selim Esed, Dâru's-Sekâ, Dimaşk 1996, II, 16.

²⁸ Ebû Ya'lâ, *Müsned*, II, 389.

²⁹ İbn Ebî Hâtım, Abdurrahman b. Ebî Hâtım er-Râzî, *Kitâbu'l-Cerh ve't-Ta'dîl*, Dâru'l-Kütübül-İlmiyye, Beyrût 1373/1953, IX, 150.

³⁰ Zehebî, Şemsüddin Muhammed b. Ahmed, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, Müessesetü'r-Risâle, tahkik: Şuayb el-Arnaud-Hüseyin el-Esed, Beyrût 1402/1982, IX, 175.

el-Hemedânî (ö. 144/761) hakkında çok sayıda eleştiri bulunmaktadır. İbn Sa'd³¹, Nesai³², Yahya b. Saîd el-Kattân³³ ve Darekutnî³⁴ gibi cerh-ta'dîl âlimleri onun zayıf olduğunu söylemiştir. Yahya b. Saîd³⁵, Yahya b. Maîn (ö. 233/847)³⁶, Ahmed b. Hanbel³⁷ ve Ebû Hâtim'e (ö. 275/888)³⁸ göre de o, hadisi ile ihticâc edilmeyecek birisidir. Ahmed b. Hanbel'e göre ise pek çok merfû olmayan hadisi merfûlaştırmıştır.³⁹ Fakat sadûk (doğru sözlü) olduğu için Mücâlid'in hadislerine müsâmaha gösterilmiştir.⁴⁰

Hakkındaki eleştirilerden, Mücâlid'in daha çok hafızasının kötü olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim Tirmizî (ö. 279/892), hıfzı hakkında konuşulduğunu söylemiş⁴¹, İbn Hibbân (ö. 354/965) ise isnadları değiştiren ve mürselleri ref eden birisi olduğundan, rivâyetlerinin kullanılmayacağını ifade etmiştir.⁴² Nevevî'ye göre de onun zayıflığı konusunda ittifak edilmiştir.⁴³

Mücâlid'in hocası olan Ebû'l-Veddâk ise Yahya b. Maîn⁴⁴ ve Zehebî'ye (ö. 748/1347) göre sika bir kişidir.⁴⁵ Fakat İbn Hazm (ö. 456/1063) tarafından zayıf kabul edilmiştir.⁴⁶ İbn Hibbân onu

³¹ İbn Sa'd, Ebû Abdillâh Muhammed, *Kitâbu't-Tabakâti'l-Kebîr*, Mektebetü'l-Hancî, Kâhire, 1421/2001, VIII, 468

³² Nesai, *Kitâbu'd-Duafâ ve'l-Metrûkîn*, Beyrût 1405/1985, 223

³³ Buhârî, *et-Târîhu'l-Kebîr*, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrût, VIII, 9, *Duafâu's-Sağîr*, Dâru'l-Ma'rife, Beyrût 1406/1986, 116.

³⁴ Darekutnî, *ed-Duafâu ve'l-Metrûkîn*, Riyâd, 1404/1983, 373.

³⁵ İbn Ebî Hâtim, Abdurrahman b. Ebî Hâtim er-Râzî, *Kitâbu'l-Cerh ve't-Ta'dîl*, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrût 1373/1953, VIII, 361.

³⁶ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, VIII, 361.

³⁷ Buhârî, *Duafâu's-Sağîr*, 116; İbnü'l-Cevzî, Abdurrahman, *e'd-Duafâ ve'l-Metrûkîn*, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrût, III, 35.

³⁸ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, VIII, 362.

³⁹ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, VIII, 361.

⁴⁰ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, VIII, 361; İbn Hacer, Ahmed b. Ali el-Askalânî, *Tehzîbü't-Tehzîb*, Müessesetü'r-Risâle, 1416/1995, IV, 24.

⁴¹ Tirmizî, *Sünen*, Radâ 17.

⁴² İbn Hibbân, Muhammed b. Hibbân el-Büstî, *Kitâbü'l-Mecrûhîn mine'l-Muhaddisîn ve'd-Duafâi ve'l-Metrûkîn*, Dâru'l-Ma'rife, Beyrût, III, 10.

⁴³ Nevevî, Muhyiddin Yahya b. Şeref, *Tehzîbü'l-Esmâ*, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrût, II, 83.

⁴⁴ Dârimî, Osman b. Saîd (ö. 280/893), *Târîhu Osman b. Saîd ed-Dârimî an Ebî Zekerîya Yahya b. Maîn fî Tecrîh'i-Ruvât ve Ta'dîlihîm*, tahkik: Ahmed Muhammed Nurseyf, Dâru'l-Me'mûn li't-Türâs, Dimâşk-Beyrût 1400, 88; Ayrıca bkz. İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, II, 533.

⁴⁵ Zehebî, *el-Kâşif fî Ma'rifeti men lehû Rivâyetün fi'l-Kütübî's-Sitte*, tahkik: Muhammed Avvâme- Ahmed Muhammed Nemr el-Hatîb, Cidde 1413/1992, I, 289.

⁴⁶ Zehebî, *el-Muğnî fi'd-Duafâ*, İdâretü İhyâi't-Türâsi'l-İslâmî, Katar, II, 505.

Sikât'ta zikretmişken⁴⁷, İbn Sa'd: "kalîlü'l-hadîs" olduğunu söylemiş⁴⁸, Nesaî ise: "leyse bi'l-kavî" demiştir.⁴⁹

Görüldüğü gibi Ahmed b. Hanbel'in bu isnadı, özellikle Mücâlid'den dolayı, son derece problemlili bir görüntü sergilemekte, bu yüzden konunun dışında bırakılması gerekmektedir.

Örnek rivâyetin Hz. Ali'ye dayanan bir başka senedi daha bulunmaktadır.⁵⁰ Ancak bu rivâyet de senedindeki İsmail b. Yahya ve diğer râvîleri zayıf veya metruk olduğu için, rivayet zayıf görünmektedir.⁵¹

Hadisin diğer on senedi ve râvîleri ile ilgili olumsuz bir değerlendirmeye rastlanmamıştır. Ancak bu senedlerin her birinde tâbî râvî Kazaa ve sahâbî râvî Ebû Saîd tek kalmıştır. Dolayısıyla birleştirmenin bu ikisinden birinde aranması gerekmektedir. Ancak, elimizde, rivâyetlerin anlatım üslubundan başka, birleştirmenin hangisi tarafından yapıldığını gösterecek bir veri de bulunmamaktadır. Rivâyetlerin bir kısmının başlangıç ifadeleri bu konuda herhangi bir fikir vermese de, iki râvîden birinin birleştirmeyi yapmış olabileceğine yönelik ipuçlarını yakalamak mümkündür.

Birleştirmeyi yapan râvî hakkında ipucu vermeyen rivâyetlerdeki anlatımlar genellikle şöyle başlamaktadır: "Kazaa, Ebû Saîd'den Hz. Peygamber'in ... dediğini rivâyet etti."⁵²

Rivâyetlerin bir kısmından da birleştirmeyi Kazaa'nın yaptığını anlamak mümkündür. Bu tür rivâyetler de şöyle başlamaktadır: "Kazaa Ebû Saîd el-Hudrî'den dört hadis duyduğunu ve bunlardan hoşlandığını/ilginç bulduğunu anlattı..."⁵³

Ebû Saîd'in birleştirmeyi yaptığını îmâ eden rivâyetler ise genellikle şöyle formüle edilmiştir: Kazaa Ebû Saîd'den şöyle duydu-

⁴⁷ İbn Hibban, *Kitâbu's-Sikât*, Meclisü Dâireti'l-Mearif, Dekken 1393/1973, IV, 117

⁴⁸ İbn Sa'd, *Kitâbu't-Tabakâti'l-Kebîr*, VIII, 416.

⁴⁹ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, Müessesetü'r-Risâle, 1416/1995, I, 290

⁵⁰ Taberânî, *el-Mu'cemü'l-Evsat*, IV, 71.

⁵¹ Heysemî, Nureddin Ali b. Ebi Bekir, *Buğyetü'r-Râid fî Tahkiki Mecmai'z-Zevâid*, tahkik: Abdullah Muhammed Derviş, Dâru'l-fikr, Beyrût 1414/1994, III, 669, *Mecmau'l-Bahreyn fî Zevâidi'l-Mu'cemeyn*, tahkik: Abdukuddüs b Muhammed Nezîr, Mektebetü'r-Rüşd, Riyad 1413/1992, III, 206 (dipnot: 1686). Krş. Elbânî, Nâsiruddîn, *İrvâu'l-Galîl fî Tahrîci Ehâdisi Menâri's-Sebil*, el-Mektebu'l-İslâmî, Beyrût 1399/1979, III, 232.

⁵² Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XVII, 91, XVIII, 8-9, XVIII, 260.

⁵³ Buhârî, *Sahîh*, es-Salatü fî Mescidi Mekke 6, Cezâu's-Sayd 26,

ğunu anlatmıştır: “Rasûlullah’dan beni heyecanlandıran dört şey duydum...”⁵⁴

Çizelgede gösterdiğimiz senedlerden üç tanesi, rivâyeti birleştirenin kim olduğunu bilme imkânı vermezken, iki tanesi bunu Ka-zaa’nın, beş tanesi ise Ebû Saîd’in yaptığını işaret etmektedir. Bu durumda elimizdeki en somut veri son ihtimal olmaktadır. Dolayısıyla, başka bir delil bulunmadığı için birleştirme işleminin sahâbî râvî Ebû Saîd tarafından yapıldığı sonucuna ulaşmak durumundayız.

II. Birleştirmeye Alternatif: İhtisar ve Takti

Birleşik rivâyet meselesine gelebilecek en önemli itiraz, hadis kitaplarında çokça rastlanan ve râvî tasarrufları kapsamında görülen taktî ve ihtisâr konusudur. Yani birleşik olarak algılanan rivâyetler esasen orijinal metinler olup, her bir parçanın sonradan asıl metinden koparılmış olması muhtemeldir.

İbn Hacer’e (ö. 852/1448) göre Ebû Hureyre’nin rivâyeti olan “üç mescide yolculuk” hadisi, Buhârî’nin ihtisâr tarzına uymaktadır.⁵⁵ Burada İbn Hacer’in kesin bir yargıda bulunmak istemediği anlaşılmaktadır. Aynı konuda Aynî biraz daha emin konuşmakta ve Ebû Hureyre’nin bu rivâyetinin Buhârî tarafından hadisin tamamından ihtisar edildiğini ifade etmektedir.⁵⁶ Ancak bu yorum tartışmaya açık bir görüntü arz etmektedir. Çünkü hadisin tamamı Ebû Hureyre değil, Ebû Saîd kanalıyla gelmiştir. Dolayısıyla ihtisâr söz konusu edilecekse bu yine Ebû Saîd rivâyetinden gerçekleşmiş olmalıydı.⁵⁷

İki işlemden hangisinin gerçekleştiğini anlamak için belki senedin her tabakasındaki râvîlerinin sayısını mukayese etmek gerekebilir. Bu durumda hangi işlemin gerçekleştiği senedin sahâbeden olan râvî sayısı fazla ise o işlemin orijinalliğine hükmetmek mümkün hale gelebilir. Örneğin birleşik gözükten bir rivâyetin râvî sayısı çok

⁵⁴ Ahmed b. Hanbel *Müsned*, XVII, 395, XVIII, 216; Buhârî, *Sahîh*, Savm 67; Müslim, *Sahîh*, Hacc 416. Krş. Buhârî, *Sahîh*, es-Salatü fi Mescidi Mekke 1.

⁵⁵ İbn Hacer, *Fethü’l-Bârî*, III, 63.

⁵⁶ Aynî, *Umdetü’l-Kârî*, VII, 383

⁵⁷ Daha önce ifade edildiği gibi, esasen dörtlü hadisin üç mescide yolculukla ilgili bölümünün Ebû Saîd’e dayanan senedi de bulunmaktadır (bkz. İbn Ebî Şeybe, *Müsnef*, V, 175, VIII, 721, XVIII, 14, 266; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XXVIII, 166; Tirmizî, *Sünen*, Ebvâbu’s-Salât, 243; İbn Mâce, *Sünen*, İkâmetü’s-Salât 196. Ancak burada tartışma konusu, şârihlerin “Ebû Hureyre’nin de dörtlü hadisi varmış ve Buhârî ondan taktî yapmış” gibi bir intiba uyandırmış olmalarıdır.

ise, metnin orijinali birleşik, parçalarının râvî sayısı fazla ise metnin orijinal halinin parçalı olduğu sonucuna ulaşılabilir. Örnek hadise bu açıdan bakıldığında, birleşik halinin sadece bir sahâbî ve yine tek tâbî râvîce rivâyet edildiği görülürken, dört parçasının farklı râvî/râvîler tarafından rivâyet edildiği görülecektir. Öyleyse, taktî ve ihtisârdan çok, hadisin içerdiği konuların her birinin müstakil/orijinal hadisler, diğerinin ise birleşik olduğuna hükmetmek daha kolay olacaktır.

Diğer yandan hadisin “üç mescid” bölümü, tespit edebildiğimiz kadarıyla, ihtisar ihtimalini ortadan kaldıracak şekilde üç farklı sahâbî tarafından rivâyet edilmiştir. Bunların başında Ebû Hureyre bulunmaktadır.⁵⁸ Diğerleri ise, Ebû Saîd el-Hudrî⁵⁹ ve Abdullah b. Amr’dır.⁶⁰ Bu son durum Ebû Hureyre rivâyetinin, İbn Hacer ve Aynî’nin ifadelerinin aksine, taktî ile değil orijinal metin olarak geldiğini ifade etmektedir. Rivâyetin diğer parçaları için de aynı şeyi söylemek mümkündür.

18| db

Hadisin birleşik mi yoksa taktî ile mi rivâyet edildiği konusunda bize yardımcı olacak ipuçlarından bir başkası da onun üçlü veya ikili rivâyet şekilleridir. Yine Kazaa’nın Ebû Saîd aracılığı ile aktardığı bir rivâyette Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: “1- İki günde oruç tutmak yoktur: ramazan bayramı ile kurban bayramı günleri, 2- yanında eşi veya mahremi bulunmayan bir kadın iki gün yolculuk yapmasın, 3- Namaz kılmak için şu üç mescidden başka hiçbir mescide sefer edilmez: Mescid-i Haram, Mescid-i Aksa ve benim mescidim.”⁶¹ Burada hadisin içerdiği konu sayısı üçe düşmüştür. Bir başka rivâyette Ebû Saîd el-Hudrî: Hz. Peygamber’den sabah namazından sonra güneş doğuncaya kadar, ikindiden sonra güneş batıncaya kadar namaz kılınmayacağını ve fitır ve kurban bayramı günlerinde oruç tutulmayacağını anlatmıştır.⁶² Bu ikili hadiste yer alan

⁵⁸ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, V, 176, VIII, 722; Abdurrezzâk, *Musannef*, VI, 132, Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XII, 116, 191, XIII, 165, XVI, 302; XVIII, 14, XXXIX, 270; Müslim, *Sahîh*, Hacc 511, krş. 512; Buhârî, *Sahîh*, Buhârî, *Sahîh*, es-Salatü fi Mescidi Mekke 1; Nesai, *Sünen*, Mesacid 10; Ebû Dâvûd, *Sünen*, Menasik 97; İbn Mâce, *Sünen*, İkâmetü’s-Salât 196.

⁵⁹ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, V, 175, VIII, 721, XVIII, 14, 266; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XXVIII, 166; Tirmizî, *Sünen*, Ebvâbu’s-Salât, 243; İbn Mâce, *Sünen*, İkâmetü’s-Salât 196.

⁶⁰ İbn Mâce, *Sünen*, İkâmetü’s-Salât 196.

⁶¹ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XVIII, 260

⁶² Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XVII, 447. Hadisin diğer iki maddesi ise Müslim’in *Sahîh*’inde ikili olarak yer almaktadır. Bkz. Müslim, *Sahîh*, Hacc 415.

konular, yine Ebû Saîd el-Hudrî rivâyetinde, bu defa farklı konularla beraber şu şekilde yer almıştır: “Hz. Peygamber iki günde oruç tutmayı, iki namazı ve iki nikâhı yasakladı. Onun sabah namazından sonra güneş doğuncaya kadar, ikindiden sonra da güneş batıncaya kadar namaz kılmayı, fitır ve kurban bayramı günlerinde oruç tutmayı, hanım ile halası ve teyzesinin nikâhını birleştirmeyi yasakladığını duydum.”⁶³ Ebû Hureyre rivâyetinde ise örnek hadiste yer alan ikindiden sonra, güneş batıncaya kadar ve sabah namazından sonra güneş doğuncaya kadar namaz kılma ile bayramda oruç tutmayı yasaklayan bölümler, sekiz yasaktan ikisini oluştururken, diğer altısı başka yasaklardan oluşmaktadır.⁶⁴ Bu durum ya Hz. Peygamber’in bu hadisleri değişik zamanlarda birli, ikili veya daha farklı şekillerde îrâd ettiği ya da bu tür hadislerin her birisinin birleştirilmiş olabileceği şeklinde iki ihtimali karşımıza çıkarmaktadır. Bunu belirlemek için birleşik veya taktî’ iması taşıyan rivâyetlerin her birisinin yapısal durumunun tek tek araştırılması gerekmektedir.

Gereken tetkik yapılmadan bu konuda elde edilecek bir sonuç ise yanıltıcı olabilmektedir. Çünkü yapısal olarak burada ele alınan örneğe benzemekte iken, râvîlerce birleştirilmediği ve dolayısıyla hadisin kapsamında yer alan farklı konuların bizzat Hz. Peygamber tarafından birleştirildiği durumlara da rastlanmaktadır. Örneğin rivâyete göre Hz. Peygamber: “şu beş şey Müslüman’ın Müslüman üzerindeki haklarından” demiş ve bunları şöyle sıralamıştır: selama karşılık vermek, davete icabet etmek, cenazede bulunmak, hasta ziyareti yapmak, ‘elhamdülillah’ dediğinde aksırana dua etmek.”⁶⁵

Sonuca geçmeden önce şöyle bir hatırlatmada bulunmak istiyoruz: Birleşik metinleri, râvîlerin metin üzerindeki tasarrufları kapsamında değerlendirmek gerekmektedir.⁶⁶ Râvîlerin, bazı şartlar

⁶³ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XVIII, 180-181. Krş. Abdurrezzâk, *Musannef*, VI, 260; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XI, 319. Krş. 525.

⁶⁴ Mâlik b. Enes, *Muvatta*, III, 429, 551; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XVI, 492. Benzeri örnekler için bkz. Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, IX, 53, XVI, 273, 365, 492, XVIII, 13-14, 176, ; Buhârî, *Sahîh*, Mevâkît 30; Ebû Dâvûd, *Sünen*, Savm 48; Taberânî, *Müsnedü’ş-Şâmiyyîn*, Müessesetü’r-Risâle, Beyrût 1409/1989-1416/1996, III, 242-243, IV, 361.

⁶⁵ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XIV, 125; İbn Mâce, *Sünen*, Cenaiz, 1.

⁶⁶ Hadis birleştirme şekillerinin râvî tasarrufu kapsamında değerlendirilmesi hakkında bkz. Atan, A. Hikmet, *Mana ile Hadis Rivâyeti*, Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1999, 196 vd.

içinde, böyle bir tasarruf yetkileri normal karşılanmış olup, hadis usûlü kitaplarında bunun teorik bilgisi yer almaktadır.⁶⁷

III. Sonuç

Birleşik rivâyetler, Hz. Peygamber'in biri diğerinden bağımsız hadislerinin bir araya getirilmesi ve tek hadismiş gibi rivâyet edilmesi ile oluşmakta ve râvî tasarrufları arasında yer almaktadır. Birleştirme, herhangi bir tabakadaki râvî kaynaklı olabileceği gibi, müelliflerce de yapılabilmektedir. Bu durum râvîlerin salt nakilci olmadıklarını gösterdiği gibi, hadis metinlerinin rivayet dönemindeki dinamik yapısını da ifade etmektedir.

Çalışmada, Ebû Saîd el-Hudrî yoluyla nakledilmiş olan ve yanında eşi veya mahremi bulunmayan bir kadının yolculuk yapmasını, ramazan ve kurban bayramı günlerinde oruç tutmayı, sabah namazından sonra güneş doğup yükselinceye, ikindi namazından sonra da güneş batıncaya kadar namaz kılmayı ve Mescid-i Haram, Mescid-i Aksa ile Mescid-i Nebvî dışındaki mescidlere yolculuk yapmayı yasaklayan hadis tetkik edilmiştir.

İnceleme sonunda, biri diğerinden bağımsız dört farklı konuyu içeren ve her bir konusu farklı râvîlerce de rivâyet edilmiş olan bu hadisin birleşik bir rivâyet olduğu sonucuna ulaşılmış, hadisin sahâbî râvî Ebû Saîd el-Hudrî tarafından birleştirilmiş olabileceği yönünde bir kanaat oluşmuştur.

Ayrıca dört ayrı parçanın her birisinin hadisin toplu halde rivâyetinden daha çok meşhur ve kullanım kolaylığına sahip olduğu yönünde bir vurgu yapılmıştır.

Bir hadis metninin biri diğerinden farklı iki ya da daha fazla konuyu içermesi, rivâyetin içinde konu bütünlüğü olmaması, her bir parçasının müstakil rivâyetlerinin de bulunması gibi durumlar, o hadisin birleşik olduğu konusunda bir fikir vereceğinden, bu ihtimali taşıyan rivâyetler tetkik edildikten sonra karar verilmelidir.

⁶⁷ Geniş bilgi için bkz. Erul, Bünyamin, "Tasarrufâtü'r-Ruvât fî Mutûni'l-Merriyyât", *Akara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy: 42 (2001), 173 vd.

Kaynakça

- Abdurrezzâk, Ebû Bekir es-Sanânî (ö. 211/826), *el-Musannef*, tahkik: Habiburrahman el-A'zamî, Mektebetü'l-İslâmî, Beyrût 1403.
- Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855), *Müsnedü'l-İmâm Ahmed b. Hanbel*, tahkik: Şuayb el-Arnaud vd., Müessesetü'r-Risâle, Beyrût 1416-1421/1995-2001.
- Atan, Hikmet, *Mâna ile Hadis Rivâyeti*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Basılmamış Yüksek Lisans tezi), İstanbul, 1999.
- Aynî, Bedruddin Ebû Muhammed (ö. 855/1451), *Umdetü'l-Kârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrût 1421/2001.
- Buhârî, Muhammed b. İsmail (256/870), *el-Câmiu's-Sahîh*, Çağrı Yayınları, İstanbul 1992.
- _____, *Duafâu's-Sağîr*, Dâru'l-ma'rife, Beyrût 1406/1986.
- _____, *et-Târîhu'l-Kebîr*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrût.
- Dârekutnî, *ed-Duafâu ve'l-Metrûkîn*, Riyâd 1404/1983, 373.
- Dârimî, Osman b. Saîd (ö. 280/893), *Târîhu Osman b. Saîd ed-Dârimî an Ebî Zekerîya Yahya b. Main fi Tecrîh'i-Ruvât ve Ta'dîlihîm*, Tahkik: Ahmed Muhammed Nurseyf, Dâru'l-Me'mûn li't-Türâs, Dimaşk-Beyrût 1400.
- Ebû Dâvûd, Süleyman b. Eşâş es-Sicistânî (ö. 275/888), *es-Sünen*, Çağrı Yayınları, İstanbul 1992.
- Ebû Ya'lâ, Ahmed b. Ali et-Temîmî (ö. 307/919), *Müsnedü Ebî Ya'lâ el-Mavsîlî*, tahkik: Hüseyin Selim Esed, Dâru'l-Memun li't-Türâs, Dimaşk-Berut 1410/1990.
- Elbânî, Nâsiruddîn, *İrvâu'l-Ğalîl fi Tahrîci Ehâdisi Menâri's-Sebîl*, el-Mektebu'l-İslâmî, Beyrût 1399/1979.
- Erul, Bünyamin, "Tasarrufâtü'r-Ruvât fi Mutûni'l-Merviyât", *Akara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy: 42 (2001).
- Heysemî, Nureddin Ali b. Ebî Bekir (807/1404), *Buğyetü'r-Râid fi Tahkiki Mecmai'z-Zevâid*, tahkik: Abdullah Muhammed Derviş, Dâru'l-fikr, Beyrût 1414/1994.
- _____, *Mecmau'l-Bahreyn fi Zevâidi'l-Mu'cemeyn*, tahkik: Abdukuddüs b Muhammed Nezir, Mektebetü'r-Rüşd, Riyad 1413/1992.
- Humeydî, Ebu Bekir Abdullah b. ez-Zübeyr (ö. 219/834), *Müsnedü'l-Humeydî*, tahkik: Hüseyin Selim Esed, Dâru's-Sekâ, Dimaşk 1996.
- İbn Ebî Hâtim, Abdurrahman b. Ebî Hâtim er-Râzî (ö. 327/938), *Kitâbu'l-Cerh ve't-Ta'dîl*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrût 1373/1953.
- İbn Ebî Şeybe, Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed (ö. 235/849), *el-Musannef*, tahkik: Muhammed Avvâme, Dâru Kurtuba, Beyrût 1426/2006.
- İbn Hacer, Ahmed b. Ali el-Askalânî (ö. 852/1448), *Fethü'l-Bârî*, Dâru'l-Ma'rife, Beyrût 1379.
- _____, *Tehzîbü't-Tehzîb*, Müessesetü'r-Risâle, 1416/1995.
- İbn Hibbân el-Büstî (ö. 354/965), *Kitâbü'l-Mecrûhîn mine'l-Muhaddisîn ve'd-Duafâi ve'l-Metrûkîn*, Dâru'l-Ma'rife, Beyrût.
- _____, *Kitâbu's-Sikât*, Meclisü Dâireti'l-Meârif, Dekken 1393/1973.
- İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezid el-Kazvîni (ö. 273/886), *es-Sünen*, Dâru'l-Ma'rife, Beyrût, 1416/1996.
- İbn Sa'd, Ebû Abdillâh Muhammed (ö. 230/844), *Kitâbu't-Tabakâti'l-Kebîr*, Mektebetü'l-Hancî, Kâhire, 1421/2001.
- İbnü'l-Cevzî, Abdurrahman (ö. 579/1183) *e'd-Duafâ ve'l-Metrûkîn*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrût.
- Karataş, Mustafa, *Hadislerin Sayısı*, Nûn Yayıncılık, İstanbul 2008.
- Mâlik b. Enes, Ebû Abdillâh (ö. 179/795), *Muvatta*, tahkik: Muhammed Mustafa el-Azamî, Abudabi, 1425/2004.
- Müslim, Ebû'l-Huseyin Müslim b. Haccâc el-Kuşeyrî (ö. 261/875), *Sahîhi Müslim*, Dâru Taybe, Riyad 1427/2006.

- Nesaî, Ebû Abdurrahman Ahmed b. Ali b. Şuayb (ö. 303/915), *es-Sünen*, Çağrı Yayınları, İstanbul 1992.
- _____, *Kitâbu'd-Duafâ ve'l-Metrûkîn*, Beyrût 1405/1985.
- Nevevî, Muhyiddin Yahya b. Şeref (ö. 676/1277), *Tehzîbü'l-Esmâ, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye*, Beyrût.
- Taberânî, Ebu'l-Kâsım Süleyman b Ahmed (ö. 360/971), *el-Mu'cemü'l-Evsat, Dâru'l-Haremeyn, Kahire 1415/1995.*
- _____, *Müsnedü's-Şâmiyyîn*, Müessesetü'r-Risâle, Beyrût 1409/1989-1416/1996.
- Tartı, Nevzat, "Birleştirilmiş Hadis Metinleri Üzerine Bir Deneme: Borçlunun Cenaze Namazı İle İlgili Rivâyet" *Marife -Bilimsel Birikim-*, yıl: 12, sayı: I, 47-64.
- Tirmizî, Muhammed b. İsâ b. Sevre (ö. 279/892), *es-Sünen*, Çağrı Yayınları, İstanbul 1992.
- Zehebî, Şemsüddin Muhammed b. Ahmed (ö. 748/1347), *el-Kâşif fi Ma'rifeti men lehû Rivâyetün fi'l-Kütübî's-Sitte*, Tahkik: Muhammed Avvame- Ahmed Muhammed Nemr el-Hatîb, Cidde 1413/1992.
- _____, *el-Muğni fi'd-Duafâ, İdâretü İhyâi't-Türâsi'l-İslâmî*, Katar.
- _____, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, Müessesetü'r-Risâle, tahkik: Şuayb el-Arnaud-Hüseyn el-Esed, Beyrût 1402/1982.

